УДК 883 В – 2.076

НА “БАЗАРІ” ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ (ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИКИ КОНФЛІКТУ ДРАМИ В. ВИННИЧЕНКА “БАЗАР”)

Михида С.П., к. філол. н., доцент

Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В.Винниченка

Порівняно з попередніми, скандально відомими драмами Володимира Винниченка “Дизгармонія”, “Щаблі життя”, “Великий Молох”, п’єса **«Базар»** (1910) більш вдала з мистецької точки зору. Розглядаючи твір, можна легко помітити, що автор значно виріс у техніці драматургійної майстерності. Він залишає незмінною звичну вже схему: головний конфлікт, як правило, психологічного характеру, розгортається на тлі подієвих колізій, які мають легкий мелодраматичний відтінок, хоча й уникає поліконфліктності. Мінімально концентруючи проблематику, автор досягає подвійного ефекту: з одного боку, заглиблення в одну проблему сприяє всебічності її висвітлення, з іншого, – значній динаміці в розвитку дії, що, у свою чергу, значно поліпшує сценічні якості твору. Останню тезу підкреслює Г. Гірняченко, який з приводу постановки драми писав: «П’єса дуже сценічна...» [1, 251]. Більшої уваги надає В. Винниченко й розробці характерів персонажів. Їхні вчинки зумовлюються особливостями психіки, поглядами на світ, симпатіями чи антипатіями (на відміну від перших п’єс, де найважливіше місце посідають лиш порухи душі героїв та виконання запрограмованості на якусь ідею). В. Винниченко залишається вірним творчому методу і вдається не до описання, а до дослідження поставленої проблеми, використовуючи технологію «лабораторного аналізу». Незмінним є й характер проблематики: вона залишається морально-етичною.

До проблем, які, на думку дослідників, мають виразно соціальний характер [2, 310], додається ще одна, яка, власне, і лежить в основі головного конфлікту твору: **фізична краса і статеві ознаки – головний фактор у стосунках між чоловіком і жінкою**. Автор аналізує й похідний від неї морально-етичний постулат, загальновизнаний, хоча й досить сумнівний з огляду на реальне життя: **краса душі переважає над красою тіла**. Як зауважував М. Рудницький, «велика заслуга Винниченка в тому, що він перший у нашій літературі показав поза механічно повторюваним словом «кохання» полове питання, яке в суспільній громаді має більшу силу, ніж так звані ідеали» [3, 308]. Тож, незважаючи на те, що головними персонажами твору є «партійні товариші», для драматурга життя і проблеми революційного підпілля є лише тлом, на якому розгортається черговий експеримент у царині моралі.

Розглядаючи п’єсу з точки зору поетики, слід говорити про наявність у творі двох конфліктів, які найповніше розроблені автором. **Зовнішній (подієвий),** з легким відтінком мелодраматизму, полягає в бажанні революціонерів-підпільників Марусі, Леоніда, Трохима, Оксани та Михайла під керівництвом Цінності Марковича звільнити із в’язниці своїх товаришів по організації. Перепоною на шляху до досягнення цієї мети – вчинку, сказати б, **громадського** – стає **особисте**: почуття ревнощів Трохима до красуні Марусі, яка захоплено кохає Леоніда – чоловіка Оксани (як бачимо, Винниченко не обмежується традиційним трикутником). Трохим, натура нетерпляча й безпосередня, відмовляється від участі в операції, мотивуючи свою поведінку неможливістю пересилити себе і виконувати свій обов’язок поруч із людьми, до яких він, зі зрозумілих причин, ставиться вороже (він не хоче бути «нечесним із собою»). Складність ситуації для організаторів втечі полягає ще й у тому, що саме Трохим єдиний після розгрому організації добре володіє технікою вибухової справи (щоб виконати задумане, необхідно підірвати стіну в’язниці).

Зав’язка цього конфлікту відбувається на початку першого розділу п’єси, у сцені за участю Трохима та Цінності Марковича. Трохим зізнається керівникові в шаленій пристрасті до Марусі. «Ревную до того, – говорить Трохим, – що голова крутиться, та й годі... Отак звідси (показує на низ живота) якась хвиля як посуне, так аж туман в очах... Знаю – дикість прадідів, некультурність, але не можу. Не можу! Буває, що схопив би її і його й зубами порвав би на шматки. І аж гарчав би...». [4, 89]. Така відвертість не дивує Марковича (хоч саме це та подібні висловлювання героїв Винниченкових драм спричинювали до різкої критики за надмірний натуралізм письменника). Проте він розуміє, що Трохимова ревність може зашкодити всій операції. І практичний керівник робить усе, аби уладнати цю справу. «Будівничий нового життя» не гребує жодним із засобів, навіть брехнею, тільки б досягти поставленої мети. Він, практично, обдурює Трохима, змушує повірити, що саме його, а не Леоніда, кохає Маруся. Цей «дипломатичний

хід» дозволяє Марковичу на деякий час приспати Трохимову ревність солодкими словами надії, а Винниченку – призупинити розвиток дії, аби зовнішній конфлікт не одержав передчасної розв'язки. Більше того, синтезуючи здобутки традиційної та "нової" драми, письменник використовує цю "паузу" й досить уміло вплітає в тло подієвого конфлікту протистояння, сутність якого й визначає авторський задум. Це **внутрішній конфлікт** головної героїні твору Марусі, породжений її особливим негативно-прискіпливим ставленням до своєї вроди.

Його зародок та можливість трагічної розв'язки закладається драматургом у монолозі Марковича – "мірила" цінностей у п'єсі. Він знаходить досить вдале порівняння Марусі з героїнею французької революції Жанною д'Арк і тим самим підкреслює її готовність до самопожертви в ім'я ідеї. У цьому зіставленні виявляється також один із елементів внутрішньої характеристики гарної дівчини, яка своє життя поклала на олтар боротьби за справедливість. За словами керівника, вона, «якщо це істинно сказать, може, нікого ще не любить, бо вона Жанна д'Арк» [4, 90]. І дійсно, перед нами постає образ чистої, нерозбещеної дівчини, що вийшла з аристократичного середовища. Перебуваючи під впливом революційних ідей, що буквально снували в повітрі, вона увійшла до революційного підпілля. Перешкодою на шляху до досягнення мети свого життя Маруся вважає свою вроду. «Вона зробила те, що я не можу бути вільною, – з гірким сумом говорить Маруся. – Вона скрізь мішається. Скрізь, скрізь! Я не вірю людям через неї. Що б я не сказала, що б я не зробила, я ніколи не знаю, чи так, чи не так, бо завжди для всіх це гарно. А гарно через те, що я сама гарна» [4, 93]. До того ж, ще один факт дуже непокоїть дівчину. «Це прямо нестерпимо, всі закохуються, всім зараз моя краса в очі впадає. Ні один чоловік не любив мене, а тільки прокляте тіло, красу мою, будь ти проклята! У мене нема ні приятелів, ні друга. Або закохані, або вороги. Женщини ревнують, а мужчини закохуються...» [4, 93].

Цитовані думки є концептуальними в розвитку внутрішнього конфлікту героїні, що, зрештою, приводить її до катастрофи: спочатку – до втрати ілюзій, а потім і до самогубства. Психологічний аналіз монологу дає всі підстави говорити про новий підхід В. Винниченка до зображення своїх героїв. Він не лише розглядає психічні стани героїв, у чому, звичайно, виявляє неабияку майстерність, але й використовує ці стани з метою підкреслення певних рис характеру, що, у свою чергу, впливає на розвиток конфлікту. Набуває нового звучання класична схема: **проблема – характер – конфлікт.**

Внутрішньопсихологічний конфлікт п'єси поглиблюється у сцені з участю Марусі та Марковича (як бачимо, він виконує посередницьку функцію). Маруся тільки-но виголошувала доповідь перед робітниками і, відчувши, що вони не слухають, а «дивляться» на неї, покинула їх. Така реакція обурює й ображає дівчину. Ненависть до своєї вроди переповнює душу героїні. Чого варте її висловлювання: «О проклята краса моя! Я ненавиджу її од всієї душі!» [4, 93]. Це почуття поступово переростає в нав'язливу ідею знищити її: «Або вийти і вернутися до панства, або знищити свою красу. Так-так! Не інакше» [4, 94]. У першому розділі драми ця ідея, з'явившись під впливом настрою, лише виношується Марусею. Вона вважає, що неспроможна її здійснити. «Це можуть герої, – з болем зізнається вона керівникові, – а я... на великий жаль, тільки підла буржуйка, якій страшно одрізать косу й облить лице сірчаною кислотою...» [4, 94]. Проте під впливом оточуючих її людей та обставин втілення в життя цієї абсурдної ідеї приходить набагато швидше, ніж очікувалось. Парадокс полягає в тому, що наблизитися до розв'язки згаданого конфлікту, а в результаті – до смерті, Марусі допоможуть люди, які люблять її, в усякому випадку, вважають, що люблять. Мова йде передусім про Трохима та Леоніда (особливо – останнього), образи яких вимальовані автором досить рельєфно. Особливості їх характерів є, **по-перше**, однією з рушійних сил подієвого конфлікту, **по-друге**, чинником впливу на конфлікт внутрішній. Варто відзначити, що непорозуміння між двома чоловіками безпосередньо впливають на стан та поведінку Марусі, майже дитяча наївність якої зіткнулась із сильними пристрастями двох чоловіків, що бажають володіти нею.

Вдаючись до характеристики Трохима, В. Винниченко змальовує натуру безпосередню, нездатну на компроміси із совістю. На відміну від Марковича, у якого «по-торговому все, математично» [4, 90], Трохим не може жити за законами користі. «Накипить, скажу всю правду, й каюк. (...) Не можу підраховувать. Ніколи не торгувався і торгуватись не буду», – заявляє «чесний з собою» юнак. Видається, що В. Винниченко в образі Трохима закладає основи проблематики наступної своєї п'єси. Мова йде про дискусійну проблему «правда – брехня», яку драматург досить глибоко, з притаманною йому ретельністю та талантом розгляне в драмі «Брехня». У досліджуваній же п'єсі автор лише порушує її, показуючи, як не парадоксально це звучить, до яких наслідків може призвести беззастережна правдивість. І дійсно, правдивість Трохима, зіткнувшись із чистотою й чесністю Марусі, провокують трагедію.

Пошуки В. Винниченком істини безсумнівно впливають на розвиток конфлікту в творі, оскільки вони безпосередньо пов'язані з розкриттям особливостей характерів героїв. Ми бачимо, що Трохим не може пересилити свої почуття, він не вміє приховувати те, що, скажімо, Леонід, тримає в собі. Така безпосередність героя ("це людина страшенно імпульсивна, з великими пристрастями" [4, 95]) значною мірою впливає на розвиток подій у драмі. Якщо в першому розділі завдяки старанням Марковича

конфлікт вдається призупинити, то сцена зустрічі Трохима та Марусі у другому є визначальною з точки зору впливу на рішення дівчини знищити свою вроду. Відзначу, що це буде перший крок до трагічного фіналу. Другий, і останній, вона зробить через лицемірство Леоніда.

Образ Леоніда прямо протилежний до образу Трохима. Автор зображує Леоніда без особливої любові, віддаючи, проте, читачеві право інтерпретувати його поведінку. Типовий представник дворянського роду, який пішов служити революції, Леонід складає враження інтелігентного, з гарними манерами, високого душею молодика. Його стосунки з Марусею, як видається на перший погляд, піднесено чисті, близькі до святості. Прагнення бути послідовним в усьому обумовлює благородство його вчинків. Проте справжнє обличчя Леоніда приховане під маскою святості. І Винниченкові вдається скинути її.

Розкриваючи образ Леоніда, письменник порушує проблему, яка невідступно переслідує людство протягом багатьох століть, залишаючись невирішеною і до сьогодні. Як зауважує Л. Мороз, «тут конфліктна ситуація ускладнюється введенням постійного для драматурга мотиву: співвідношення духовного і тілесного в інтимному житті людини» [3, 100]. З'ясування ставлення Леоніда та Марусі до цієї проблеми виводять їх стосунки зі стану ідилії. Саме в цій ситуації найповніше виявляється експериментальність творчого методу Винниченка-драматурга. Адже він торкається найгостріших кутів проблеми, ставить героїв в умови вибору й стежить за їх реакцією на закладену в хід експерименту програму.

Леонід повинен вибирати між Марусею та Оксаною. Створений автором імідж Леоніда не дозволяє порушити слово, дане ним Марусі, і він привселюдно зізнається в любові до неї. Але й розривати стосунки з дружиною, до речі, досить привабливою жінкою, Леоніду не хочеться. Це викликає справедливу реакцію Оксани: «Ти хотів би її й мене? Губа не дура». Звичайно, сцена з участю Леоніда та Оксани, яка закінчується остаточним розривом подружжя, «працює» явно не на користь Леоніда. А в структурі конфліктної схеми драми цей мікроконфлікт, незважаючи на свою локальність, слугує не лише поліпшенню сценічних якостей твору (сцена дуже динамічна, вимальована яскравими фарбами), але й значно впливає на подієвий та внутрішньопсихологічний конфлікти, про які мова йшла вище.

Адже розрив Леоніда та Оксани прискорює зближення його з Марусею. Відзначимо, що для Марусі – це зближення на засадах чесності й чистоти. Та і як було не повірити в чистоту помислів Леоніда недосвідченій в інтимних справах Марусі, коли він так відверто (з пафосом, звичайно) заявив Оксані: «Ми чесно розійшлись і тепер підемо різними шляхами...». Не дивно, що Маруся захоплюється таким благородством: «Який ви... чистий... чесний...» [4, 101].

Винниченкові вдалося вибудувати мікроконфлікт на цьому матеріалі. Зовні невидимий, прихований нещирістю Леоніда, це конфлікт між **чистими пориваннями** Марусі та **холодним прагматизмом** Леоніда. Він легко розшифровується в ході п'єси, але для Марусі стає прикрим відкриттям, що штовхає її на самогубство. Для підтвердження цієї думки варто поглянути на ставлення Марусі та Леоніда до інтимних стосунків. Маруся, дещо патетично, правда, виголошує з цього приводу: «Вся ціль наша, щоб людськість вийшла з рабства тіла...» [4, 94]. Леонід же, який лицемірно створює ореол святості навколо своїх почувань до Марусі, при найпершій, відзначимо, безпідставній підозрі її у зраді, страшенно обурюється і вимагає **довести** свою любов: «Будь моєю жінкою. Тепер же, сьогодні» [4, 117].

В експерименті Винниченка саме цей конфлікт, який стає наскрізним у II, III, IV розділах, розкриває сутність Леоніда, а в структурі внутрішнього конфлікту між пориваннями і прагненнями Марусі з реаліями життя займає визначальне місце. Його розв'язка є ніби логічним продовженням психологічної кризи, породженої ідеалістичним сприйняттям Марусею дійсності. Якщо прямолінійність Мартина лише викликає у дівчини ненависть до своєї вроди, то саме Леонід, якому вона беззастережно вірить, несвідомий, звичайно, того, що робить, підтримує її у рішенні про спотворення зовнішності. «Не всі ж – Трохими, звірі, – з високим пафосом говорить Леонід Марусі, – єсть вище краси твоєї. Я люблю в тобі те, що вище краси, вище цього звірячого...» [4, 120]. При цьому Леонід переслідує єдину мету: домогтися можливості переспати з вродливою жінкою.

Втрата Марусею своєї «цінності» кардинально змінює ставлення до неї Леоніда. Логіка його характеру, запрограмована Винниченком, не дозволяє йому покинути дівчину. Але й ставитися до неї так, як раніше, тобто з бажанням зблизити душу й тіло, він уже не може. Ще один експеримент драматурга, проведений з метою перевірки можливості відокремлення духовного від тілесного, приносить негативний результат. Як зауважує Д. Гусар-Струк, люди «дурять себе, ховаючи хіть під покривалом духу» [5, 65].

І справді, з одного боку, Леонід у кінці третього розділу, після спотворення Марусею свого обличчя, захоплюючись, заявляє: «От за ким я рачки поповзу... Вона вище вас усіх! Краще, прекрасніше!». З іншого ж, на прохання подавленої, розчарованої у своєму вчинку дівчини про інтимну близькість, він з острахом відповідає: «Навіщо ти це **тепер**…». А в четвертому розділі, коли Маруся (відзначимо, що зміна зовнішності вплинула на характер дівчини. «Прямо аж дивно... – говорить Трохим. – Зовсім інша стала. Наче краса й душу робила гарною...») просить Леоніда зізнатись у коханні, той хоч, і тяжко

переживаючи, «хвилюючись, з жалем» безжалісно смертельно ранить її. «Тут же не місце, – злякано говорить Леонід, – потім... (…) Ми поговоримо, треба розібратися...» [4, 130]. Ця фраза є ключовою в аналізованому конфлікті. Вона остаточно розбиває всі ілюзії Марусі щодо почуттів Леоніда й є останнім штрихом у рішенні дівчини покінчити життя самогубством.

Цей вчинок, винесений автором у фінал твору, має подвійне значення. Передусім він стає **кульмінацією подієвого конфлікту** драми. Вибух, який стався біля стіни в'язниці, тобто на зазначеному попередньо місці (Маруся загинула, але виконала свій обов'язок до кінця), є очікуваним моментом для всіх учасників дії. Незважаючи на цілий ряд колізій суб'єктивного характеру, операція по звільненню товаришів завершилась успішно. А жертви... Як «глибокодумно» зауважує Маркович, «ну, та де ліс рубають, там і тріски летять». *(На рівні підтексту автор глибоко проникає в свідомість революціонера-соціаліста. Це дозволяє йому відчути, поки що, правда, підсвідомо, сутність більшовизму як явища, що зароджується. Це один з перших кроків до розробки проблеми "**мета виправдовує засоби**". Наступним, "повнометражним", як відомо, стане драма «Гріх»).* Отже, розв'язка зовнішнього (подієвого) конфлікту досить проста: учасники операції та їх звільнені товариші покидають сцену, залишаючи мертву Марусю на місці трагедії (ситуація вимагає негайної втечі).

Складнішими і багатограннішими є у п'єсі наслідки конфлікту внутрішньопсихологічного. Його розвиток, як зазначалось, тісно переплітався, а кульмінація навіть збіглася з кульмінацією подієвого. Проте смерть Марусі не розв'язує головної проблеми твору, яку визначено як **несумісність високих ідеалів і реалій життя**. Цей конфлікт, функціонуючи у просторі й часі, належить до тих, які, на жаль, не можна розв'язати ні художнім шляхом, як це намагався зробити В. Винниченко, ні шляхом практичним.

Підсумовуючи, зауважимо, що, незважаючи на ряд недоліків, п'єса «Базар» стала **рубіжним**, з точки зору художності, явищем як у драматургії В. Винниченка, так і в українській драматургії початку XX ст. загалом. Зосередившись на глибокій розробці характерів, вдаючись до психологічної мотивації їх вчинків, письменник домагається більш повного розкриття досліджуваних проблем. Це, у свою чергу, позитивно впливає на художність драматичного конфлікту: зростає його внутрішня напруга, незважаючи на досить складну структуру, конфлікт легко розпізнається. Поруч із простотою подієвого конфлікту автор «вибудовує», «монтує» надзвичайно складний внутрішньопсихологічний конфлікт, розв'язка якого набуває майже космічного звучання, що зумовлює актуальність твору за будь-яких суспільно-політичних умов. Разом із тим, у цій п'єсі В. Винниченко робить перші кроки до виявлення сутності явища, що зароджується, – більшовизму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гірняченко Г. Винниченко "Базар". П'єса на чотири розділи // ЛНВ. – 1918. – Т. 72. – Кн. 12.
2. Мороз Л. Сто рівноцінних правд. – К., 1994.
3. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. – Львів, 1936.
4. Винниченко В. Вибрані п'єси. – К., 1991.
5. Гусар-Струк Д. Винниченкова моральна лабораторія // Сучасність. – 1980. – № 7-8.